

Franklin Delano Rooseveltnek egy korábbi elnökhez fűződő távoli rokonság jelentte az ugrodészkat. A holland Roosevelt család egyik tagja a 17. században kivándorolt Amerikába, ahol nevét Roosevelt formában írták le. Unokáival a család két ágra oszlott a 18. században, amelyeket lakhelyükről Oyster Bay-i Roosevelteknek és Hyde Park-i Roosevelteknek neveztek. Az előbbieket a Republikánus, az utóbbiak pedig a Demokrata Párt támogatóivá váltak. A távoli rokonság dacára az egy nemzedékkel fiatalabb Franklin D. Rooseveltnek (aki a Hyde Park-i ághoz tartozott) több választási kampánygyűlésen is odakiáltották, hogy éppen úgy néz ki, „mint az örege” – vagyis a népszerű (Oyster Bay-i) Theodore Roosevelt. Franklin természetesen nem világosította fel tévedésükről választóit.

THEODORE ROOSEVELT NYOMDOKAIN

Öt éves korában Grover Cleveland elnök tréfásan azt tanácsolta neki, hogy sohase legyen az Egyesült Államok elnöke. Ő azonban korán elveszített apja helyett távoli rokonát, a család másik ágá-

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK 32. ELNÖKE

FRANKLIN D. ROOSEVELT

1933. MÁRCIUS 4. – 1945. ÁPRILIS 12.

A TÖRTÉNÉSZEK TÖBBSÉGE ŐT TARTJA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK LEGSIKERESEBB ÁLLAMFŐJÉNEK. KIJUTTATTA HAZÁJÁT A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁGBÓL, S GYŐZELEMRE VEZETTE AZ EGYIK LEGVÉRESEBB HÁBORÚBAN. RÁADÁSUL AZ EGYIK LEGNÉPSZERŰBB ELNÖK VOLT: NAPONTA ÁTLAGOSAN NÉGYEZER LEVELET KAPOTT, S AMIKOR TŰZHELY MELLETTI CSEVEGÉS CÍMMEL RÁDIÓBESZÉDET TARTOTT, AZ UTCÁK KIÜRÜLTÉK. VAJON AZ AMERIKAIAK HÁNY SZÁZALÉKA VOLT TISZTÁBAN AZZAL, HOGY OLYANNYIRA JÓKEDVŰ ÉS MAGABIZTOS ELNÖKŰK, A VILÁG EGYIK LEGHATALMASABB EMBERE TOLÓSZÉKBEN ÉLŐ ROKKANT, AKI RENDSZERES ÁPOLÁST IGÉNYEL?

hoz tartozó Theodore Roosevelt elnököt tekintette példaképének. A Groton Középsiskolába járt, mint Theodore Roosevelt fia, majd a Harvard Egyetemre (mint Theodore Roosevelt) és a Columbia Egyetem jogi fakultására, amelyet ugyanúgy nem fejezett be, mint Theodore Roosevelt. Élete egyik fájdalmas kudarca az volt, hogy a Harvard diákjainak legelőkelőbb klubja – amelynek Theodore Roosevelt tagja volt – őt nem fogadta be.

Franklin is New York állam törvényhozásában kezdte meg politikai pályafutását, s rendkívül nagy örömet jelentett neki, hogy a haditengerészeti miniszter helyetteseként (1913–1920) és később New York állam kormányzójaként (1929–1933) szintén hírneves rokona nyomdokai-
ba léphetett. Ugyanúgy hat gyermeket akart, mint Theodore Roosevelt, és magától értetődőnek tűnt, hogy Theodore Roosevelt családjában keresett feleséget. Az elnök

öccsének lányát, Eleanor Rooseveltet vette feleségül. Theodore Roosevelt örült unokahúga házasságának, és így biztatta a vőlegényt: „Nos, Franklin, nagyszerű dolog a családon belül házasodni!” A New York-iak pedig megállapították, érthető, hogy a Rooseveltek Rooseveltekkel házasodnak, hiszen alig érintkeznek másokkal...

1921 augusztusában egy nyaralás során gyermekparalízist kapott, s deréktől lefelé teljesen megbénult. Anyja azt szerette volna, ha felhagy a politikával, és a visszavonult úriemberek életét éli. Felesége és fő politikai tanácsadója, Louis Howe azonban arra ösztökölte, hogy maradjon aktív.

1924-ben Roosevelt már nagy hatású beszédet tartott a demokraták elnökjelölő konvencióján. Meghirdette, hogy a Demokrata Pártnak a „fékezett progresszizmus”

→

Roosevelt kormánya idején az elnöki hivatal kis, személyes irodából átalakult több száz szakértőt foglalkoztató, bürokratikus rendszerek irányítójává – és végleg átvette a politikai vezető szerepet a Kongresszustól.

→

FRANKLIN D. ROOSEVELT

Születés:
Hyde Park, New York,
1882. január 30.

Párt:
Demokrata Párt

Választási győzelem:
1932, 1936, 1940,
1944

Házastárs:
Eleanor Roosevelt
(1884–1962)

Halál:
Warm Springs, Georgia,

és a „rugalmas konzervatívizmuss” pártjává kell válnia. 1928-ban – pontosan harminc évvel Theodore Roosevelt után – New York állam kormányzójává választották. A nagy gazdasági világválság hatására az amerikai társadalom elfordult a Republikánus Párttól, s az 1932-es chicagói elnökjelölő konvención Roosevelt volt a demokraták legesélyesebb jelöltje. E gyűlésen ígért New Deal, vagyis „új egyezséget”, „új bánásmódot” az amerikai nép számára. Kiváló szónokká, karizmatikus vezető egyéniséggé érett, s elődjével, a keserű Hooverrel ellentétben féktelen optimizmus és tetterő sugárzott belőle. A kampány során 30 ezer mérföldet utazott egy különvonaton, 16 nagyobb, 67 kisebb szónoklatot tartott.

Beiktatási beszédében kijelentette: *„Legnagyobb feladatunk most az, hogy munkát adjunk a népnek. Ez nem megoldhatatlan probléma, ha bölcsen és bátran szembenézünk vele.”*

A NEW DEAL

Az elnök a „segély, újjáéledés és reform” jelszavaival határozta meg a New Deal programját. Kormányában három republikánus is helyet kapott, s ő volt az első elnök, aki nőt nevezett ki miniszterré: Frances Perkins volt a munkaügyi minisztere. 1933-ban soha nem látott intenzitású törvényhozói tevékenységre sarkallta a Kongresszust. Első

száz napja idején 10 fontos beszédet mondott, 15 üzenetet küldött a Kongresszusk, hetente kétszer adott sajtótájékoztatót, s 13 jelentős törvényt fogadtatott el.

A „segély” jegyében létrehozták a Civil Természetvédelmi Testületet (Civilian Conservation Corps, CCC), amely negyedmillió fiatalnak adott munkát, a Szövetségi Gyorssegély Hivatalát (Federal Emergency Relief Administration, FERA) és az Ingtantulajdonosok Hiteltársaságát (Home Owners' Loan Corporation, HOLC). Elfogadták a mezőgazdasági szabályozás törvényét (Agricultural Adjustment Act, AAA), amellyel támogatást kínáltak a termelést csökkentő farmereknek, és felállították a Polgári Építésiügyi Hivatalt (Civil Works Administration, CWA), amely a munkanélkülieknek adott átmeneti munkát építkezéseken 1933–34 telén.

A gazdaság „újjáéledése” érdekében segélyt nyújtottak a bankoknak, Roosevelt megszüntette a dollár aranyalapját (hogy ne áramoljon több arany külföldre), a nemzeti ipari újjáélesztési törvénnyel pedig létrehozta a Nemzeti Újjáépítési Hivatalt (National Recovery Administration, NRA) és a Közmunkák Igazgatóságát (Public Works Administration, PWA). E törvény egyik paragrafusa megteremtette a kollektív szerződések jogi alapját.

A „reform” jegyében elfogadták a sör- és borjövédelmi törvényt, majd a XXI. alkot-

mánykiegészítéssel eltörölték a szesztilalmat. A Tennessee-völgyben nagyszabású gátrendszer építésébe kezdtek, amelyből a háborúig hat erőmű készült el, s amelyekhez több mint kétszáz magánvállalat szállított alkatrészeket. Legfontosabb intézkedése minden bizonnyal a társadalombiztosítási törvény volt (1935), amely szövetségi szinten nyújtott munkanélküli-biztosítást, nyugdíjat és családi pótlékot. Hatalmas mérföldkő volt ez a jóléti állam felé vezető úton.

Fontos volt az Egyesült Államok Lakásügyi Hatóságának (U. S. Housing Authority, USHA, 1934) létrehozása, valamint a Wagner-törvény (1935) is, amely megtiltotta, hogy a munkáltatók saját szakszervezetet hozzanak létre vállalataiknál. A méltányos munkaügyi feltételek törvénye (1938) kötelező minimálbért és munkaidő-maximálást vezetett be a tagállamok közötti értékesítéssel foglalkozó nagyvállalatok munkásainak, és megtiltotta a gyermekmunkát. Ezek a rendeletek biztosították Roosevelt számára a munkások tartós támogatását.

SIKEREK ÉS KUDARCOK

Roosevelt könnyedén megnyerte az 1936-os elnökválasztást is, ötmillióval többen szavaztak rá, mint négy évvel korábban, s ezt főleg a farmok, otthonok megmentésére irányuló programjainak,

a munkások, farmerek, feketék és kisebbségek támogatásának köszönhető. Elnöksége idején a faji kapcsolatok rendezéséről szó sem lehetett, mert a Demokrata Pártnak szüksége volt a déli elit támogatására. De az elnök – és főleg a felesége – diszkriminációmentesen bánt a feketékkel, és többet neveztek ki közülük hivatalokba, mint az összes korábbi elnök idején együttvéve.

Roosevelt azonban több politikai hibát is elkövetett. Csökkentette a szövetségi kiadásokat, mire a gazdasági fellendülés megállt, sztrájkok törtek ki, s több mint kétmillió munkás elveszítette az állását. Az elnök ezután a költségvetési hiányt vállalva komoly költségekkel próbálta serkenteni a fogyasztást s azon keresztül a gazdaságot. Legnagyobb politikai tévedése azonban a Legfelsőbb Bíróság elleni támadása volt. A bírák ugyanis a New Deal egyes intézkedéseit alkotmányellenesnek nyilvánították. Roosevelt erre 1937. február 5-én közzétette a Legfelsőbb Bíróság kiegészítésére irányuló elképzelését: mondja ki a Kongresszus, hogy az elnök új bírákat nevezhet ki a hetven év feletti bírók mellé! Nagy tiltakozás tört ki, a tőzsdei árfolyamok zuhanni kezdtek, s még az elnök sem támogatta a tervet. A Szenátus elutasította Roosevelt indítványát, aki e kudarcával elpazarolta azt a politikai tőkét, amelyet a választáson szerzett. Végül az

✿ A NEW DEAL ÉRTÉKELÉSE ✿

A New Deal (1933–39) jellegéről máig vitatkoznak a történészek. Radikális volt, vagy konzervatív? Nem egy új társadalmi rend létrehozása, hanem a régi fenntartása volt a célja. Egy olyan korban, amikor egyes európai nemzetek jobb- és baloldali totalitárius diktatúrákkal keresték a kiutat a válságból, az Egyesült

Államoknak sikerült megőriznie a fejlett nagyipari termelésen alapuló piacgazdaságot és demokratikus politikai rendszerét. Ugyanakkor a New Deal az amerikai történelem legnagyobb szabású reformfolyamata volt, amelyet egyes kortársak radikális átalakulásnak éreztek. A gazdasági életbe aktívan beavat-

kozó szövetségi kormányzat (s főleg az elnökség!) hatalmas rendkívüli mértékben megnövekedett. Tökéletes sikerről mégsem lehet beszélni: 1939-ben még mindig milliók voltak munka nélkül, s a teljes foglalkoztatottság csak a második világháborús mozgósítás hatására valósult meg. Talán azoknak van

igazuk, akik szerint a New Deal jelentősége nem bizonyos programok sikerében vagy kudarcában, hanem a bizalom és a remény feléledésében rejlett. Roosevelt nem volt sem filozófus, sem közigazdász – de valamilyen rejtélyes módon képes volt másokra átsugározni energiáját és optimizmusát.

egyik bírót meghalt, több lemondott, s az elnök a következő években kilenc új személyt nevezhetett ki a Legfelsőbb Bíróságra – többet, mint bármelyik elődje George Washington óta.

Külfügekben Rooseveltet kiteljesítette elődei izolációs politikáját. A londoni gazdasági találkozón (1933) tudatta, hogy nem vesz részt semmilyen akcióban a nemzetközi pénzügyi stabilizáció érdekében, az 1934-es Johnson-törvény pedig megtiltotta, hogy a fizetésektelen nemzeteknek új kölcsönöket adjanak. A Szovjetuniót 1933-ban elismerték, abban bízva, hogy felhagy a forradalmi propagandával Amerikában, és gyümölcsöző kereskedelmi kapcsolatokat építhetnek ki. A kormányzat egyik reménye sem vált valóra. A Csendes-óceánon birtokba vették Howland, Baker és Jarvis szigeteket (1936), ugyanakkor a Kongresszus semlegességi törvényekkel (1935, 1936, 1937) próbálta meg elkerülni, hogy az Egyesült Államok bármilyen módon belekeveredjen az európai országok konfliktusaiba. E szűk látókörű, izolacionista politika csak az európai diktatúráknak kedvezett, mert nem tett különbséget agresszor és áldozat között. Roosevelttel azért fogadta el, mert nem akarta veszélyeztetni belpolitikai reformjainak támogatását.

A latin-amerikai országok számára Roosevelttel meghirdette a „jószomszédság politikáját”. A 7. pánamerikai konferencián (1933) az amerikai delegáció elfogadta a be nem avatkozás elvét. 1934-ben Kuba alkotmányából eltörölték az 1901-ben belefoglalt Platt-féle kiegészítést, amely szentesítette az Egyesült Államok beavatkozási jogát belügyeibe. Növelték Panama önállóságát (1936), s 1941-ben egyezményt kötöttek azzal a mexikói kormányzattal is, amely 1938-ban elkobozta az amerikai kézen lévő olajfűrő-létesítményeket.

AZ ISZOLÁCIÓ FELADÁSA

Roosevelttel gyorsan felismerte az európai politikai fejlemények veszedelmes tendenciáit. Sikerült megakadályoznia, hogy alkotmánykiegészítéssel népszavazástól tegyék függővé a hadüzenetet, de az izolacionizmus annyira erős volt, hogy a Képviselőház csak 209:188 arányban utasította el ezt a javaslatot. A náci zsidóüldözés felhaborította az elnököt, a „kristályéjszaka” után visszahívta nagykövetét Berlinből, és 15 ezer látogató-útlevéllel rendelkező német és osztrák személynek engedélyezte, hogy az USA-ban maradjanak. A bevándorlási kvótán azonban nem változtattak. Az Egyesült Államok így is több zsidó menekültet fogadott be, mint a többi ország együttvéve: 200 ezer főt 300 ezerből.

Roosevelttel Hitlert tekintette első számú ellenfelének, de amíg az amerikai hadsereg létszáma kisebb volt, mint a hollandé, nem sokat tehetett. 1939. január 4-i uniós üzenetében vetette fel az izolacionizmus feladásának lehetőségét. Tisztában volt vele, hogy a háború elkerülhetetlen, de azt is tudta, hogy az amerikai társadalom túlnyomó többsége nem kíván részt venni benne. Ezért úgy készült fel a háborúra, hogy közben félrevezette az amerikai társadalmat, mindvégig azt hangoztatva, hogy országa nem fog részt venni a harcokban.

A világháború kirobbanásakor egy új semlegességi törvény elfogadtatásával tette lehetővé, hogy Franciaország és Nagy-Britannia hadianyagot vásároljon az Egyesült Államokban – azzal a feltétellel, hogy készpénzben fizetnek és a saját hajóikon szállítják el azt (cash and carry). Franciaország legyőzése után, 1940-ben Roosevelttel rávette a Kongresszust, hogy fordítson 37 milliárd dollárt a légiflotta és a haditengerészet fejlesztésére, aláírta a sorozási tör-

vényt, majd nyolc atlanti-óceáni tengeri bázis fejében repülőgépeket küldött Nagy-Britanniába.

1940-ben Roosevelttel megszegték azt a hallgatóságos megállapodást, hogy senki sem indul harmadszor az elnökválasztáson. Arra hivatkozott, hogy az európai háború

korában hazájának tapasztalt elnökre van szüksége, s valószínűleg a választók is felidéztek a régi közmondást – „*a folyón való átkelés közepette nem váltunk lovat!*” –, mert 55%-uk órá szavazott.

A választási évben vezették be a sorozást: egyelőre csak egy évre és nem külföldi szolgálatra. Ez volt az első sorozás békeidőben. 16 millió, 21 és 25 év közti fiatal férfit vetettek jegyzékbe. Roosevelttel még 1940. október 30-án is azt ígérte Bostonban, hogy „*Fiaitokat nem fogják külföldre küldeni háborúzni!*” De ez egyre valószínűtlenebbé vált. Nem lehetett egyszerre megőrizni a békét s megvédeni az európai demokráciákat. Az elnök 1941. január 6-i, ékesszóló beszédében a „négy szabadság” (a szólásszabadság, a vallásszabadság, a félelemtől és az ínségtől való mentesség) megvédelmezésére hívta fel a Kongresszust, majd előterjesztette a kölcsönbérleti törvényt (Lend-Lease Act), amely lehetővé tette, hogy hadianyagot juttasson azon országokba, amelyek védelme fontos az Egyesült Államok számára. (1945-ig 50 milliárd dollár értékű hadianyagot szállítottak.)

Ezzel a kormányzat feladta a semlegesség elvét. Brit és amerikai vezérkari tisztek hamarosan közös stratégiát dolgoztak ki, majd Roosevelttel és Churchill Új-Fundland partjai közelében, egy hadihajón aláírta a nyolc pontból álló *Atlanti Chartát*. Ebben elítélték a hódításokat, s ígéretet tettek egy új nemzetközi szervezet létrehozására a háború után.

A támadás végül keletről következett be. A kormányzat embargóval sújtotta az Ázsiában terjeszkedő Japánt, amely a háromhatalmi szerződéssel Németország szövetségese lett. A japán-amerikai kereskedelem helyreállítása érdekében folytatott tárgyalásokon az amerikai kormányzat a hódítások feladását követelte Japántól, majd a további terjeszkedés miatt befagyasztott minden japán pénzkészletet az Egyesült Államokban.

Az egyezkedni kívánó japán kormány megbukott, s a következő kormány 1941. december 7-én támadást intézett a Hawaii-szigetek Pearl Harbor kikötőjében állomásozó amerikai hadihajók ellen. 18 hadihajó süllyedt el vagy rongálódott meg, 180 repülőgép megsemmisült, 2403 amerikai meghalt, közülük 1103-an az Arizona csatahajón vesztették életüket. Négy nap múlva a Kongresszus Roosevelttel indítványára hadat üzent Japánnak. Hitler megtette azt a szívességet, hogy ő üzent hadat az Egyesült Államoknak, Mussolini pedig engedelmesen követte példáját. Több történész szerint Roosevelttel rugalmasabb politikával elhalaszthatta volna a konfliktus kirobbanását. A váratlan japán támadás azonban megfelelő társadalmi támogatást biztosított kormányára számára.

A HADÚR

Roosevelttel élvezte új szerepét, ettől kezdve inkább főparancsnoknak nevezte magát, mint elnöknek. Miután

megtudta, hogy Churchillnek is megvan a maga főhadiszállása, saját „térképszobát” rendeztetett be. Tehetséges tábornokokat állított maga mellé, de a legfontosabb háborús döntéseket (az észak-afrikai partraszállásról, az atombomba elkészítéséről vagy a háború utáni nemzetközi kapcsolatok alakításáról) személyesen hozta meg. A hadseregek parancsnokait tanácsadóira hallgatva nevezte ki, és a mindennapi katonai ügyekbe nem avatkozott bele. A második világháború idején az Egyesült Államokban nem alakult ki olyan idegenellenesség, mint az első világháború éveiben. Az egyetlen sötét folt a japán-amerikai internálása volt, amely 110 ezer főt érintett.

Roosevelt bejelentette, hogy a „New Deal-doktor” nyugalomba vonul, és átadja a helyét a „nyerjük meg a háborút doktornak”. Ennek jegyében vezető pozíciókat és különféle kedvezményeket ajánlott fel a nagyvállalkozóknak. Új ügynökségeket és irodákat hozott létre az árak, a munkaerő felhasználása és a ritka energiaforrások felügyeletére. Megkezdték a Pentagon építését. Az egyenlő munkahelyi esélyek érdekében felállították az igazságos munkáltatói eljárások bizottságát, amellyel a faji feszültségeket próbálták enyhíteni (nem sok sikerrel). Amerika haditermelése azonban 1944-re kétszer annyi volt, mint a tengelyhatalmaké, és a háború szempontjából ez volt a legfontosabb.

Ebben az évben a demokráta közfelkiáltással ismét Rooseveltet választották elnökjelöltjükké, de egészségi

állapota ismeretében sokkal nagyobb gondot fordítottak alelnökének kijelölésére. A háborús sikereknek köszönhetően Rooseveltet negyedszer is győzelmet aratott. Igaz, ez volt a legkisebb arányú győzelme. Ő csak annyit fűzött ehhez: „*az első tizenkét év a legnehezebb...*”

A háború irányítása során Rooseveltet fő célja a mielőbbi győzelem, az amerikai katonák életének megkímélése és az antifasiszta szövetség egységének megerősítése volt. E törekvéseivel magyarázhatóak olyan vitatható döntései, mint a második front megnyitásának elhalasztása, az

Auschwitzba vezető vasútvonal szétbombázásának elmulasztása és a feltétel nélküli kapituláció követeléséhez való ragaszkodás. A teheráni találkozón (1943) naiv módon megbízott Sztálinban, s nem támogatta Churchill keményebb fellépését. Pedig William Bullitt, a korábbi moszkvai nagykövet figyelmeztette a szovjet kormányzat törekvéseire. Rooseveltet válasza így hangzott: „*Én úgy érzem, Sztálin nem olyan ember [...] Azt hiszem, ha mindent megadok neki, amit csak tudok, és semmit sem kérek viszonzásul, akkor nem próbál majd mindent elfoglalni, és együtt*

dolgozik velem a demokratikus és békés világért...” Azzal a furcsa meggyőződéssel távozott Teheránból, hogy Sztálin kezelhető, még az sem ütött szöveget a fejébe, amikor a szovjet diktátor javaslatot tett ötvenezer német tiszt agyonlövésére a háború után.

Churchill többször is javasolta neki, hogy előzzék meg a Szovjetunió benyomulását Kelet-Európába, és az Olaszországból északkelet felé hatoló angol-amerikai haderő szabadítsa fel Szlovéniát és Magyarországot. Roosevelten azonban nem bízott egy ilyen hadmozdulat sikerében, nem akart eltérni a szovjetekkel együtt kialakított stratégiától. Attól tartott, hogy belpolitikai támadásoknak lenne kitéve, ha csapatok Kelet-Európába irányításával gyengítené meg a nyugat-európai partraszállásra felkészített hadsereget.

A jaltai találkozón (1945) már egy szovjet kém is volt Roosevelten környezetében: Alger Hiss, a speciális politikai ügyek hivatalának igazgatóhelyettese. Az elnök mindenképpen el akarta érni, hogy a Szovjetunió hadba lépjen Japán ellen, s jobban gyanakodott a brit gyarmati politikára, mint a szovjet hódító törekvésekre. Ráadásul meg akarta szerezni a Szovjetunió aktív hozzájárulását az új nemzetközi szervezet, az ENSZ létrehozásához. Ítéloképessége hanyatlásában minden bizonynyal szerepe volt megromlott egészségi állapotának is.

Sokan azzal vádolják, hogy vita nélkül átengedte Kelet-Európát a Szovjetunióknak. Mások szerint ekkor már a szovjet hadsereg amúgy is bent járt a később tartósan megszállt területeken. Annyi azonban bizonyos, hogy Roosevelten nem tett meg mindent ennek a helyzetnek a megelőzésére, és de facto elismerte a szovjet birodalom létrejöttét. Kudarcát halála előtt maga is belátta: „*Sztálinnal nem üzlethelhetünk. Valamennyi jaltai ígéretét megszegte.*” ◆

Roosevelten felesége, Eleanor szerint férje kormányra lépésekor az ország gyenge volt, Franklin pedig tele tettvággyal, energiával. Kormányzata végén az ország egyre erősebb lett, egyre jobban bízott magában, férje viszont egyre jobban elgyengült.